תלמוד ירושלמי · מפרשים · שערי תורת ארץ ישראל · סדר זרעים

שערי תורת ארץ ישראל על תלמוד ירושלמי כלאים

רבי זאב וולף רבינוביץ'

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

שערי תורת ארץ ישראל על תלמוד ירושלמי כלאים

רבי זאב וולף רבינוביץ'

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/שערי-תורת-ארץ-ישראל-על-תלמוד-ירושלמי-כלאים/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611151759 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 4
הלכה ב 4
הלכה ה 4
הלכה ו 4
הלכה ז 5
הלכה ט 5
פרק ב 5
הלכה א 5
הלכה ב 6
הלכה ג 6
הלכה ד 6
הלכה ה 7
הלכה ו 7
הלכה ז 8
הלכה ח 9
פרק ג 9
הלכה א 9
הלכה ד 10
הלכה ה 10
הלכה ו 10
פרק ד 10
הלכה א 10
הלכה ב 11
הלכה ג 12
הלכה ד 12
הלכה ו 13
פרק ה 13
הלכה א 13
הלכה ב 15
הלכה ג 15
הלכה ז 16
פרק ו 16
הלכה א 16
הלכה ב 17
הלכה ג 18
הלכה ד 18
פרק ז 20
הלכה א 20
הלכה ב 20
הלכה ג 20
הלכה ד 21
פרק ח 21
הלכה א 21
הלכה ב 21
הלכה ג 22
הלכה ד 22
פרק ט 23
הלכה א 23
הלכה ב 24
הלכה ג 25
הלכה ד 27
הלכה ו 27

פרק א

הלכה ב

דברי חכמים אדם נוטל מעה אחת מפיטמה של קישות ונוטעה והיא נעשית אבטיח כו'. — צ"ל: והיא נעשית מלפפון אדם נוטל כו' (וכן משמע למטה מדתני למטה הקישואין והאבטיחין והמלפפונות אינן כלאים זה בזה ומוקמינן דהיינו הקישואין והמלפפון וכן האבטיח והמלפפון אינם כלאים זה בזה אבל הקישות והאבטיח אפשר שהן כלאים זה בזה וע' ערוך ערך מלפפון שהעתיק הירושלמי בחוסר).

לפום כן צווחין ליה בלישנא יונא מילפפון. — פי' שלשון יונית "מעלאן" הוא אבטיח ופאמי (Pomis) הוא תפוח וע' מוסף הערוך ערך מלפפון שנתערבב בזה.

ריבר"ב אמר יסיח לי. — עי' פסחים פ"ב ה"ה [כ"ט רע"ג] שהוא ביאור על "חרחבינא" דהתם, וכאן נשתרבב משם כדרך הירושלמי.

עולשי השדה עולתין כו'. — צ"ל: עולשי השדה **טרוקסימון דחקלא**. כרשין כרתין כרשי שדה קפלוטין.

[השלמות: **וקצצוי דמיין לחרובה**. — פי' בערוך ערך קץ ז' תרמילין כמו קצצין דשביעית פ"ב מ"ח.]

הלכה ה

הלפת והצנון הילכו בהן אחר הפרי. — פי' אף שהעלין דומין זה לזה מ"מ הן כלאים זה בזה מפני שפירותיהן אין דומין זה לזה (וכדעת ראב"ד בפ"א ה"ו מכלאים; והרמב"ם בפ"ג ה"ו שם כתב להפך שהן דומין בפרי ולא בעלין ואינן כלאים זה בזה, ואין זה מחוור דלמטה מבואר דצנון דומה לנפוס בפרי ואי איתא כדעת הרמב"ם דגם הצנון דומה ללפת בפרי נמצא דנפוס ג"כ דומה ללפת בפרי והרי למטה אמרינן דלפת ונפוס אינן כלאים זה בזה משום שהילכו בהן אחר העלין ומוכח שאינן דומין בפרי, וע"ע לקמן ה"ט לפי גירסת הגר"א דמוכח דלפת וצנון כלאים זה בזה).

הלכה ו

א"ר יוחנן צרכה להדא דר' יוחנן תנינן הכא כו'. — צ"ל: א"ר יונה צרכה להדא דר' יוחנן תנינן תמן חיה ופרשינתה הכא תנינן תמן בהמה ופרשינתה הכא עוף תניתא תמן כו' בא להודיעך שהעוף אסור בהרבעה (פי' דממתניתין דב"ק ה"א דרק בהנהגה אסורין) ר' ירמיה אמר כהנא כו' למינהו כלאים נוהג בו התיב כהנא הרי אף **הדגים** כתיב בהן **למיניהם** מעתה כלאים נוהג בהן (פי' וזה א"א שאין הרבעה שייכת בדגים) כו' ואינון שייפין דין עם דין **ומנהגין**.

הלכה ז

ר' פנחס אמר שמחה בציוויה והוסיפה אילני סרק. — צ"ל: ר"פ אמר **שנתה** בציוויה כו'. **מהזיתים אין בהן הרכבה כו'**. — פי' שאם מרכיבין ייחור של זית במין עץ אחר אינו קולט לעולם אבל אם מרכיבין ייחור של מין עץ אחד בזית בזה אפשר שיקלוט, כדאיתא לעיל סוה"ד זתין ורימון פה נפיק מביניהון שזפין והיינו שמרכיבין ייחור של רימון בזית. **הא מכלל שיש בהן פסולת כו'**. —צ"ל: לית הדא אמרה שיש בהן הרכבה שנייא היא הכא שהוא עתיד למתקה (פי' דזה שמרכיבין ענף של עץ זית הנטוע ברכב של תמרה אינו כדי שיקלוט אלא כדי שענף הזית יקבל מתיקות מהתמרה ומ"מ אסרו חכמים לעשות כן מפני מראית העין).

הלכה ט

א"ר הילא רשב"ל כדעתיה דארשב"ל בשם חזקיה ראש תור מחורבה מותר מעתה אפי' שני חיטין כו'. — צ"ל: א"ר הילא אין לית רשב"ל כר' יהודה אית ליה כרבנן מעתה אפי' שני חיטין ושעורה והתנינן כו' פתר לה חיטה מיכן וחיטה מיכן כגדר מכאן וגדר מכאן (פי' דשני החטין כב' גדרים) ושעורה חבושה באמצע א"ר מתנייא הדא דתימר פי' הא דאמר ר' יהודה דחטה ושעורה אינן כלאים) שאין שם חורבה (פי' אלא שזרען בבקעה) אבל אם יש שם חורבה (פי' דהיינו מחיצות בלא תקרה מקיפין את החטה ואת השעורה) אסור (פי' משום שהן חבושות).

[השלמות: **גדר מיכן וגדר מיכן**. —צ"ל: **כגדר** מיכן (פי' שהחיטים הן כמו גדר) וגדר מיכן כו' הדא דתימר (פי' הא דאר"י דחטה ושעורה אינן כלאים) שאין שם חורבה (פי' אלא שזרע בבקעה) אבל אם יש שם חורבה (פי' שמחיצות בלא תקרה מקיפות את החטה והשעורה אז הן כחבושות) אסור.]

פרק ב

הלכה א

אבא בר חייא בשם רב הבורר צרורות כו'. — בבבלי ב"ב צ"ג ב' באותו ענין "רבה בר חייא קטוספאה משמיה דרב" ומוכח דאבא בר חייא דירושלמי הוא עצמו רבה בר חייא קטוספאה דבבלי.

אלא בשנתערבו דרך מכנס והא תנינן כו'. —צ"ל: אלא בשנתערבו דרך מכנס ומה טעם אמרו רובע עד כאן חשוב פחות מכאן אינו חשוב והא תנינן באמת כו'.

[השלמות: **אחד מכ"ד בנופל לבית סאה**. פי' זרעוני גינה קטנים מאד ובקב או בחצי קב יכול לזרוע בית סאה ולכן אם נפל אחד מכ"ד בקב או מחצי קב בסאה ימעט.]

הלכה ב

[השלמות: **ר' יוסי אומר צריך כו'**. — צ"ל: **על דעתיה** דר' יוסי צריך כו'.]

הלכה ג

מן דחצד ארטבון א"ל פוק סמך ר' זעירא כו'. — צ"ל: מן דחצד יבשין א"ל פוק סמוך מן דסמך ארטבון א"ל פוק אשרש ר' זעירא כו'.

כשזרעה לעמיר היא מתניתא. — פי' שזרעה לאכילת בהמה שאז הוא רוצה בכל מיני עשבים ועמיר הוא קש של תלתן כדאיתא בערוך ערך עמר ב' (והוא כתירוץ ב' בבבלי ב"ק פ"ב א' ע"ש).

ר' זריקן בשם דבית ר' ינאי כל הספיחין מותרין חוץ כו'. — צ"ל: כל הספיחין אסורין (פי' אסורין משום גזל חוץ מאלו שמונה כאן דאין בהן משום גזל וכעין זה בבבלי ב"ק פ"א א' וכן ברמב"ם פ"ה ה"ג מנזקי ממון, אבל הרמב"ם בפ"ד ה"ד משמיטה וכן הרמב"ן בפ' בהר כ"ה ה' וגם בתורת האדם תחלת ענין האבלות פירשו המאמר דהכא לענין איסור ספיחין בשביעית והעתיקו ג"כ כל הספיחין אסורין כו' וכמו שהנוסח בירושלמי ב"ב רפ"ה אלא שאין פירושם מחוור דא"כ שוב אין לך כמעט איסור ספיחין מאחר שברוב המקומות הן מותרין) חוץ מן העולין בשדה בור בשדה ניר בשדה כרם ואמר חוץ משדה תלתן שזרעה לזרע (פי' ומדלא אמר ר' ינאי נמי חוץ משדה תלתן שזרעה לזרע ש"מ דבזה הספיחין אסורין משום גזל) א"ר יוסי מילתא דר' יוחנן מסייעא ליה (פי' לר' זריקן בשם ר' ינאי) כו' אמר ליה צא ולקוט לפי השוק ומכור (פי' דאף שעלו עשבים בין הירק אינו חייב ללקוט כל הירק בבת אחת אלא ילקוט הירק מעט מעט בכל יום ויום כפי מה שהוא יכול למכור בשוק).

[השלמות: **דאמר ר' אימי עשירים היו בתשובות**. — כעין זה בפסחים פ"ו (ל"ג סוע"ב) ונזיר פ"ה ה"ד (נ"ד ע"א).]

הלכה ד

עושה ב' אמות על ב' אמות ומיצר והולך כו'. — פי' כל מישר ומישר אינו צ"ל רוחב ב' אמות אלא בתחלתו ואח"כ יכול הוא להיות מיצר והולך ברוחבו עד שכלה ברוחב כל שהוא ואינו צריך להיות ב' אמות אורך על ב' אמות רוחב כדמוכח למטה, אבל צריך שיהיה המישר מפולש מתחלת השדה לסופה.

אף בחורבה כן או ייבה כו'. —צ"ל: אף בחורבה כן (פי' דמחיצות בלי תקרה מקיפות למישרים הללו ומ"מ מותר ולא חיישינן למה שהן חבושות) ייבה כיי דאמר ר"ל כו' הבא מחורבה מותר ור' יוחנן אמר ראש תור הבא מחורבה אסור וכא כן רבי אומר כו' (וע' למטה ה"ז ומ"ש שם).

היתה שדה קטנה מהו (פי' שהשדה היא פחותה מבית סאה אם מותר לעשות בה מישר מישר מכל מין ומין אפי' אין כל המישר מפולש דמאחר שהשדה קטנה אינה נראית כמעורבת או שמא צ"ל מפולש כבשדה גדולה) כו' בגדולה חמשים אמות (פי' גדולה שארכה יותר מנ' אמה, שיעור בית סאה, צ"ל כל מישר באורך חמשים אמה אבל אינו חייב לעשותן מפולשין, אבל חכמים החולקין על אבא יוסי סברי דחייב לעשותן מפולשין מתחלת השדה לסופה, ע' תוספתא פ"ב).

ובקטנה על פי רובה כו'. — צ"ל: ובקטנה על פני כולה (פי' צריך שיהא המישר מפולש מה אם אלו שנתנו שיעור לגדולה (פי' שמקילין בגדולה שדי למישר להיות בארכו נ' אמה ואינו צ"ל מפולש דוקא) כו' לא נתנו שיעור לקטנה (פי' ומצריכין להיות מפולש) חכמים שלא נתנו שיעור לגדולה (פי' דמחמירין שצ"ל מפולש) לא כ"ש שלא יתנו שיעור לקטנה (פי' וצריך להיות מפולש).

הלכה ה

א"ר יוחנן לא שנו אלא היה ראש תור הא ראש כו'. — צ"ל: לא שנו אלא ראש תור בבקעה (פי' שאינה מוקפת מחיצות) הא ראש תור הבא מחורבה (פי' חורבה מוקפת מחיצות בלא תקרה אם יש בה ראש תור משני מינים) אסור.

מפני שהחיטה אחר חיטה נכנס לתוך של שעורין חיטים ושעורה כו'. — צ"ל: נכנס לתוך של שעורין ושעורה אחר שעורה נכנסת לתוך של חיטים אבל כו' (וכ"ה בתוספתא פ"ב).

אם בשאינו מתכוין לבדוק לו למה לי זרע פשתן כו'. — צ"ל: למה לי שאר המינים אפי' זרע פשתן אסור (כן העתיק בר"ש).

ר' שמואל בשם ר"ז דר"ש היא דר"ש אמר אין אדם מקדיש כו'. —צ"ל: ר"ש בשם ר"ז ר"ש כדעתיה כמה דר"ש אמר (פ"ז מ"ד) אין אדם מקדיש דבר שאינו שלו כן הוא אמר אין אדם חובש דבר שאינו שלו (וכ"ה לקמן פ"ד ה"ז) רב אמר אין אדם חובש כו'.

הלכה ו

[השלמות: **סומך לבור ולניר**. פי' שמותר לזרוע סמוך לבור ולניר מין אחד אע"פ שכל השדה זרועה במין אחר שזה שסמוך לבור ולניר ניכר שהוא שדה בפני עצמו וכן יש

לפרש אף בגדר והמפרשים פירשו שהבור מפסיק בין כלאים וכן כולם. וכפירושי מוכח לקמן פ"ג ה"ב לענין גובל וכן פירש בניר שם בגובל.]

[השלמות: **ורחב ארבעה**. פי' שכיון שאינו עשוי לגדר צריך שיהיה עוביו ד' טפחים שהוא מקום חשוב אבל גדר שעשוי לכך סגי בכל שהוא עובי, אבל משך הרוחב ממש צ"ל בכולן ד' טפחים (ע"ל פ"ד ה"ה). ובתוספתא פ"ד איתא גם במחיצה רחבה די טפחים ונ"ל דהיינו במשך, וכ"ה דעת הפירוש המובא בתוי"ט למשנה זו.]

אם יש בין בד לבד בית רובע זו היא גדולה. — צ"ל: אם יש בה בכל צד בית רובע (פי' אם יש סביבות השורה של חרדל בית רובע בכל צד) זו היא גדולה.

בית רובע בבקעה מותר לזרע בו ב' מינין הקיפו גדר כו'. — צ"ל: שני בית רובעין בבקעה מותר לזרוע בהן שני מינין הקיפן גדר אסור גדר זרוע מהו שיציל את הזרעים חריץ זרוע מהו שיציל את הזרעים ר' שמואל בשם ר"ז שמע לה מן הדא (תוספתא פ"ב) וסומך לשרשי אילן שיבשו כו' ר' יוסי שמע לה מן הדא (פי' להפך) סומך לבור ולניר ולגפה ולדרך ולגדר שהוא גבוה עשרה טפחים ולחריץ שהוא עמוק עשרה ולאילן שהוא מיסך על הארץ (פי' וסתמא תנן אפי' כשהאילן הוא לח, וביאור משנה זו הוא שמותר לסמוך לאחד מאלו מין אחד אע"פ שכל השדה זרועה במין אחר מפני שהמין הסמוך ניכר והוא כשדה בפני עצמה וכן מוכח לקמן פ"ג ה"ב בדין סומכין לגדר ואין סומכין לגובל) הדא אמרה שגדר זרוע מציל את הזרעים וחריץ זרוע מציל את הזרעים אפי' תימר גדר זרוע מציל את הזרעים שנייא היא שהוא גדר אבל חריץ זרוע אינו מציל את הזרעים ר' יודן בעי כו'.

הלכה ז

היך עבידא תלת ותרתיי וחדא ותרתיי וחדא. —צ"ל: תלת ותרתיי וחדא וחדא ותרתיי (פי' ויזרע בשורה ראשונה שלשה רובעין כצורה זאת: והן המסומנין באותיות א' ג' וה', ובשורה שניה – שני רובעין והן המצוינין בז' וט', ובשורה שלישית – רובע אחד באות י"א, ובשורה רביעית – רובע אחד באות כ', ובשורה חמישית – שני רובעין באותיות כ"א וכ"ג, ויותר מאלו אי אפשר לזרוע באופן שלא יהיה סמוך או מוקף משלש רוחות. ואם תקשה הא אפשר לזרוע בשורה רביעית גם את הרובע המצוין במספר י"ז שאינו חבוש אלא משתי רוחות באות ז' ואות כ' איכא למימר שחכמים אסרו זה מפני שבאלכסונו הוא חבוש מארבע רוחותיו, והוא שאמרו חכמים: "ועשר אסורות" ולא אמרו סתם: יתר מכאן אסורות).

הלכה ח

מן מה דר' זעירא מתיב על דר' יוחנן תמן נטע חצי שורה כו'. —צ"ל: מה דמר ר' זעירא פליג על רבנן דתמן דתמן אמרין נטע חצי שורה (פי' דהכא תנן ירק בירק ששה טפחים, וענין זה ביאר הגר"א שיכול לזרוע כל השורה כולה בלי שום הרחקה רק שיעשה כל ערוגה וערוגה של ששה טפחים ובכל ערוגה וערוגה יכול לזרוע כל מין שירצה כי ערוגה של ששה טפחים בירק הוא מקום חשוב ושוב אין זה עירבוב ואם נטע רק חצי שורה דהיינו חצי ערוגה של ששה טפחים והשאר הניח חריבה) ועמד לו וביקש להתחיל בשורה אחרת (פי' לזרוע ערוגה אחרת של ששה טפחים במין ירק אחר) ר' חסדא אמר אסור כו' (פי' דסבר דצריך לזרוע לפחות רוב ערוגה זו ואם לא זרע אלא חצייה אינו רשאי לזרוע בערוגה שאצלה מין אחר שיש כאן עירבוב ודלא כר"ז) חד אמר אפי' שלשה בתוך ששה אסור (פי' דצריך בירק שלשה ומשהו דהיינו רובה כר' חסדא דרובה ככולה) וחרנה אמר אפי' א' מיכן וא' מיכן וא' באמצע מותר (פי' דבאופן כזה הוי כזורע כולה) ולא ידעון כו' וא' באמצע אם היו זרעין רבין על החרבה מותר (פי' הא דאמר ר' יוחנן ובלבד שלא יהא שם חרבה היינו ברוב הערוגה אבל כשזרע רובה במין אחד כאלו נזרעה כולה ומותר).

א"ר אבא מרי לא כן הוה ר' מנא אומר רבי אמר כל הן כו'. —צ"ל: לא כן הוה ר' מנא רבי אומר כל הן כו' (פי' ר' מנא היה רבו של אבא מרי ע' ביצה פ"א ה"ו דר' אבא מרי היה חבירו של ר' מתנייה ור' מתנייה היה חבירו של ר' יוסי ב"ר בון ובנו ר' שמואל כמבואר בגיטין פ"ה ה"ב, ור' יוסי ב"ר בון היה תלמידו של ר' מנא ע' שביעית פ"ו ה"ג דף ל"ו ע"ד ר' יוסי ב"ר בון בעא קומי ר' מנא) קישות ופול המצרי אף דלעת מצרית בכלל (פי' כגון בשבת פ"ט מ"ז זרע קישואין שנים כו' זרע פול מצרי שנים).

פרק ג

הלכה א

זרעה מיעוט זרעים שנים כו'. — זה שייך למשנה דשבת פ"ט מ"ב, וע' מ"ש שם.

עשה פיאה באמצע זרע בגו מסין משכו בכמה. — בפירוש הערוגה להגר"א מבואר דגירסתו היתה זרע בגו מסין משכו בכמה (ולא היה גורס המלות "עשה פיאה באמצע" ונ"ל שחכם אחד כתב בצד הירושלמי לבאר מלת "מסין" פירוש באמצע והסופר הכניסו בפנים שלא במקומו בשיבוש, ע' מ"ש בפיאה פ"ז ה"ב, עמ' 28) וביאור זה דשואל על הא

דתנן בהיה לו גבול שזורע א' באמצע אם צריך לזרוע כל הששה טפחים דוקא דבאופן זה אינו עירבוב או אפשר שגם בפחות מששה סגי (וע' מ"ש במעשרות פ"א סוה"א).
בנוטים לחורבה שנו. — פי' הא דתנן גוממיות שהן עמוקות טפח שזורעין לתוכה ג' זרעונין אינו אלא באופן שנוטה העלין מהזרעונין לחוץ למקום חרב שאינו זרוע אבל אם מניח העלים במקומן בגומא אסור וכעין זה יש לקמן ה"ה.
מוקשה עצמו מהו שיציל בראש הגובל. — פי' אם זרע מוקשה בתלם מהו שיהא מותר לזרוע על גבולו מין אחר.

הלכה ד

[השלמות: **נוטע אדם קישות כו'**. עי' בפי' ר"ח שבת דף פיה סוע"ב. שם ה"ב (כ"ח רע"ד) את שסומכין לגובל. עיקר הפירוש של "סומכין" שסומכין אל הגובל מין אחר ואינו כלאים עם זה שבאמצע, וכמו שפירשתי לעיל פ"ב מ"ט וכן פירש הניר כאן.]
[השלמות: **ושורה של קישואין עד שלא נטע כו'**. צ"ל: ושורה של קישואין ר' אלעזר מתיר עד שלא כו'.]

הלכה ה

[השלמות: **היו כל העבודה מבפנים כו'**. פי' שמרחיק מן הבצלים ד"א ונוטע דלועין הרי בין שורת דלועין לשורת דלועין ט"ז אמה, ואם מרחיק בי אמות ביניהן - י"ב אמה, ואם אינו מרחיק כלל - ח' אמה.]

הלכה ו

א"ר יוחנן דברי ר' ישמעאל אפי' שורה כו'. — צ"ל: דברי ר' יוסי אפי' שורה יחידית נותנין לה עבודה ארבע אמות מהו ליתן כו'.
[השלמות: **לזרוע בין הגומות**. — "גומא" היא המקום שממנו יוצא שורש הדלעת ומתפשט (ע' מעשרות פ"א ה"ב, דף מ"ח ע"ד).]
ר"י בר"ח המקיים קלח אחד בתוך שלו לזרע כו'. — כעין זה בבבלי פסחים (מ"א ב') בשם ריב"ח "קלח של כרוב שהקשה מרחיב לו בית רובע".

פרק ד

הלכה א

היך עבידא חמש שורין מן שובע שובע כו'. — צ"ל: היך עבידא שובע שורין מן שובע שובע נסב חד כמין כי (פי' כצורת כ"ף יונית שהוא כדמות שני קוים החותכים איש את רעהו באלכסונן ובאמצען ע' מוסף הערוך ערך כי) אית ד' כרמין וד' ביניין (צורה א') נסב

חד חורן אית תמן תלתא כרמין ותרין ביניין (צורה ב') נסב חד חורן אית תמן תרין כרמין וחד ביניין (צורה ג').

ועבודת הגפן אדעתיה דב"ש ח' אמות ואדעתיה דב"ה שש אמות. —צ"ל: אדעתיה דב"ש שש אמות ואדעתיה דב"ה ארבע אמות והתנינן לפיכך כו'.

הלכה ב

עשה פסין כנגד הביניין כו' רבה על הפרוץ כנגד העומד כו'. — צ"ל: עשה פסין כנגד הביניין (פי' כנגד האויר שבין הגפנים) ויש בעומד ד' והעומד רבה על הפרוץ אף כנגד הפירצה מותר, הפרוץ מרובה על העומד כנגד העומד מותר כנגד הפרוץ אסור עשה פסין כנגד הגפנים כו' (פי' כנגד הגפנים לרבותא דאעפ"כ כנגד הפירצה אסור וכן ברישא נקיט כנגד הביניין לרבותא).

שהלך ר' יהושע בן קרחה כו' והיה נוטל אעין וסותם כו'. — פי' ואם פיאה מתרת ביותר מעשר ה"ל לעשות פיאה.

הדא פיאה מה את אמרת מלמעלן מן הצד אין תימר מלמעלן הא כ"ש מן הצד כו'. — צ"ל: אין תימר מן הצד כ"ש מלמעלן הא מן הצד לא (פי' דמלמעלן יפה ממן הצד כמבואר בבבלי עירובין י"א א') אין תימר מלמעלן לא אמר ר' חגיי כלום אין תימר מן הצד יאות אמר ר' חגיי מה נפשך אם מלמעלן הרי מלמעלן אם מן הצד הרי מן הצד כו' כמין דוקרן (פי' לעולם פיאה מתרת אף יותר מעשר ומועלת אף מן הצד ומ"מ לא תקשה מהמשנה דמצרכת ג' חבלים שאינו אלא באופן שקשר החבלים בקנים של דוקרנין דהיינו שהרבה קנים יוצאין מגזע אחד [ע' רש"י עירובין י"ט ב' וסוכה י"ג א'] וגם עשאן מן הצד ומשום שהדוקרן הוא מהרבה קנים אינו מתיר מן הצד משום פיאה אלא מלמעלה דוקא וכדתני בתוספתא פ"ד ומובא גם בבבלי עירובין י"א ב' היו שם קנים הדוקרנים ועשה להן פיאה מלמעלה אפי' ביתר מעשר מותר).

א"ר אבהו כל אילין מיליא לענין משא ומתן הא להורות (פי' שתהא פיאה מתרת בסוכה) אסור להורות (ומכאן ואילך אינן דברי ר' אבהו אלא ממסדר התלמוד) מה אם סוכה קלה כו'.

מאן תנא פיאה מצלת לא ריב"נ כו'. — צ"ל: דלא כריב"נ (פי' כמבואר למעלה בכרם שריב"נ היה נוטל וסותם באעין ודוקרנין ולא עשה פיאה) א"ל אדחי תנא (פי' שר' זעירא אמר לו שידחה את התנא ריב"נ שאין הלכה כמותו אלא פיאה מצלת בכרם וכעין זה א"ר זעירא בדמאי פ"ז ה"א [כ"ו א']).

[השלמות: **אדחי תנא**. — כעין זה לעיל דמאי פ"ז ה"א (כ"ו סוע"א).]

הלכה ג

והוא שזרע כנגד האמצעי כו'. — צ"ל: והוא שזרע כנגד כולם (והנוסח שלפנינו נשתרבב מלקמן פ"ה דה"ה וביאורו שאם זרע כנגד כולם אז אוסר את כל השורה לב"ש אפי' היא ממאה גפנים אבל אם לא זרע אלא כנגד אחת אינו אוסר רק ה' גפנים בלבד) זרע כנגד האמצעי ע"ד דב"ש אוסר את כל השורה (פי' אם אין השורה יותר מה' גפנים) כו' אם היו זרעים קרובין לאחת מהן היא אסורה והשנייה מותרת (פי' ואוסרין הזרעים ג' גפנים לצד הקרוב וב' גפנים לצד הרחוק) ואם לאו הרי שתיהן אסורות (פי' ג' מצד זה וג' מצד זה) ע"ד דב"ה אסור ארבע כו' הזוית ע"ד דב"ש איזו שורה אסורה (פי' ולכך שתיהן אסורות) זו זו ע"ד דב"ה אסור שתים כנגד שתים כו' (פי' כצורה זו: ואם זרע כנגד גפן ראשונה שבשורה ה' אוסר שש גפנים והן ג' ראשונות משורה ה' וב' ראשונות בשורה ד' וגפן ראשונה שבשורה ג') זרע כנגד הביניין שבקרן הזוית (פי' בין גפן ראשונה משורה ה' וגפן שניה משורה ד' באלכסונן) ע"ד דב"ש אוסר ארבע שורות (פי' כל שורה ה' וכל שורה ד' לאורך וכן כל שורה 1 וכל שורה 2 לרוחב) ע"ד דב"ה אוסר שתים כנגד שתים ואחת יוצאה זנב מיכן ואחת יוצאה זנב מיכן (פי' ב' ראשונות משורה ה' וב' ראשונות משורה ד' וב' זנבות אלא שספק הוא איזה הן וכמבואר למטה) זנבות אי זו הן שלישיות שבראשונה (פי' גפן ראשונה שבשורה ג' וגפן שלישית שבשורה ה' דהיינו גפן שלישית משורה ראשונה למזרח וגפן שלישית משורה ראשונה לצפון) שניות שבשלישית (פי' או שהזנבות הן גפן 2 שבשורה ג' וגפן 3 שבשורה ד' שהיא ג"כ שניה שבשלישית אם נחשוב השורות תחילתן מדרום וסופן לצפון. ובעיא זו לא נפשטה וי"ל שאם הזרע סמוך יותר לשורות הראשונות הזנבות הן שלישיות שבראשונה ואם הזרע סמוך לשורות שניות הזנבות הן שניות שבשלישית ואם הזרע באמצען כל הזנבות אסורות וכענין שנתבאר למעלה וכל זה הוא מהגר"א ובהוספת יותר הגה"ה וביאורים ממני הכותב זוו"ר).

הלכה ד

ר' יונה בעי נטע ב' כנגד ב' וא' יוצא זנב ב' כנגד ב' כו'. — צ"ל: נטע ב' כנגד ב' וא' יוצאה זנב מיכן ואחת יוצאה זנב מיכן (כצורה זו ○ ○ ○ ○) את רואה כאילו אחרת נטועה כו' ורואין אותן כאילו הן ארבע כנגד ○○ ארבע או שאין אומרין רואין אלא כדי לעשות מחמש שש אבל אם כבר יש שש גפנים אין אומרין עוד רואין אפי' לר' יוחנן אלא מודד באלכסון משני צדדים) נטע ג' כנגד ג' ואחת מכוונת כנגד האמצעית את רואה כילו אחרת נטועה כאן וכילו אחרת נטועה כאן כדי לעשותו כרם גדול לא כן את אמר (לעיל ס"ד ה"ג) כו'.

הלכה ו

עד דאנא תמן קיימנתה תוכו שמונה חוצה לו שש עשרה. — צ"ל: תוכו שש עשרה (פי' הנוטע ג' שורות אסור להביא זרע בינתיים עד שיהיה בין שתי שורות ט"ז אמה ריוח מפני שאוסרין פחות משמונה מצד זה ופחות משמונה מצד זה) חוצה לו שמונה (פי' שאם רוצה לזרוע חוץ לג' שורות מצד זה ומצד אחד אינו צריך להרחיק אלא ח' אמות דהיינו ד' אמות משורה חיצונה מצד זה וד' אמות משורה חיצונה מצד אחר) א"ר לעזר כו'.

אית דבעי מימר שאילו מתחילה נטעו מטע ט"ז על ט"ז היה מותר בה' אמות. — צ"ל: שאילו מתחילה נטעו בפחות מט"ז היה מותר בה' אמות (פי' היה מותר לזרוע בהרחק ד' אמות משורה זו וד' אמות משורה זו אפי' לב"ש ובחורבנו אם אין ביניהן ט"ז אמה אסור להביא זרע שם).

אלא כר' ישמעאל דר"י אמר אין עבודה לגפן יחידית דברי חכמים ריב"א כו'. — צ"ל: דר"י אמר אין עבודה לגפן יחידית ואפי' תימר כחכמים ריב"א כו' (וע' בשנות אליהו רפ"ו שנדחק מאד בפירוש זה לנוסח שלפנינו והרא"פ כאן כתב שכן דרך ש"ס זה על גדולי האמוראים שמביא אח"כ לומר דברי חכמים ע"ש. ואנחנו מצאנו ע"פ רוב שהתלמוד אומר כן על החכמים מהתנאים שחולקים על היחיד שלמעלה, ע' ברכות פ"ז סוה"ב, שביעית סופ"א ובמכילתין פ"ח ה"ג ומעשרות רפ"ג; ומ"ש בשנות אליהו שם אינו מחוור וע"ש. והנה במעשרות שם איתא: "דברי חכמים ר' יעקב בר אידי בשם ריב"ל" ומשם נשתרבב לכאן ג"כ "דברי חכמים ריב"א בשם ריב"ל" כדרך הירושלמי וביאור זה במעשרות שם דר' יעקב בר אידי אמר בשם ריב"ל שכן הוא דעת חכמים התנאים וע' מע"ש פ"ד ה"ד ובהגהותינו שם).

פרק ה

הלכה א

נשתיירו שם עשרים גפנים נסב תרתיי מיכן כו'. — צ"ל: נשתיירו שם עשרים גפנים נסב חדא מכל קרן וקרן ותרתיי מיכן ותרתיי מיכן חדא מיכא כו' נמצאו שתים כנגד שתים ואחת יוצאה זנב כו' ליטע כאן (פי' בראש הקרן ט"ז אמה על ט"ז אמה) את יכול (פי' אלא שצריך להרחיק ד' אמות מכל צד משני צדדין ממקום שאתה רואה כאילו נטועה זנב) שהוא זנב ואין זנב לזנב ליטע כאן את יכול שהוא זנב ואין זנב לזנב ליטע כאן את יכול שהוא זנב ואין זנב לזנב ליטע כאן את יכול שהוא זנב ואין זנב לזנב הדא אמרה

נותנין זנב לכרם קטן לעשותו גדול הדא פשיטא שאילתיה דר' יונה (פי' דלעיל פ"ד ה"ו שאל מהו ליתן זנב לכרם קטן ולעשותו גדול) נמצאו ששים וארבע (פי' דבט' שורות הנטועות שמונה על שמונה ישנן ח' אוירים וח' פעמים ח' הן ס"ד) על ארבעים ושמונה נסב תרתי מיכא (פי' מהס"ד אמה ויהיו רק ס"ב אמה והאויר בין כל שורה ושורה שמונה פחות רביעית אמה) ויהב לון הכא (פי' שיוסיף לז' שורות שברוחב שיש ביניהן ששה אוירין ויהיה רוחב אויר של בין שתי שורות ח' אמות ושליש והן בס"ה חמשים אמה כשיעור רוחב בית סאה שהוא נ' על נ') נמצאו ששים ושתים על חמשים עקר חד ופלגא ביניין (פי' שיש כאן עוד יותר מנ' על נ' י"ב אמה על מ"ח אמה וגם יש קרחות בקרנות ארבע שמותר לזרוע בהן ט"ז על ט"ז אלא שצריך להרחיק כדי עבודת הכרם ד' אמות ונשאר שם י"ב על י"ב והן הן חד ופלגא ביניין שהן י"ב על מ"ח) יהב לחד קרח ט"ז על ט"ז עבודתו ד' אמות (ע' הגירסא והציור בשנות אליהו ואנחנו הוספנו יתר תיקון וביאור) מה את עביד לה הוא ועבודתו לתוך בית סאה או חוץ לעבודתו אין תעבדיניה הוא ועבודתו לתוך בית סאה (פי' אם בעשר גפנים שבמשנתנו המכוון הוא שהגפנים עם עבודה ד' אמות שבסביבותיהן הן ביחד בית סאה ולפ"ז גם בציור דר' זעירא יש לחשוב ג"כ העבודה סביב) אשכח יותר תלת מאה ותמנין (פי' שחמשים על חמשים הן 2500 אמה מרובעות וציור דר"ז שהוא ס"ד על מ"ח יש בו 3072 אמה ואחר שנשליך מהן ד' קרחות שכל קרחה מט"ז על ט"ז שהן יחד 1024 אמה ישארו 2048 אמה וכשנוסיף עליהן עבודה סביבן ד' אמות שהן 832 אמה כצורה זו: שהעבודה בכל קרן קי"ב אמה דהיינו לצד אחד ט"ז על ד' ובצד אחר י"ב על ד' שמאחר שמרחיק לצד דרום ט"ז על ד' אין בהרחקה מצד מזרח אלא י"ב על ד' כמובן ובס"ה קי"ב אמה וד' פעמים קי"ב הן הן תמ"ח ועוד יש עבודה במזרח ובמערב בכל צד ל"ב על ד' שהן קכ"ח וקכ"ח ובס"ד. רנ"ו ועוד עבודה בדרום ובצפון בכל צד ט"ז על ד' שהן ס"ד וס"ד ובס"ה קכ"ח אמה, והרי תמ"ח ורנ"ו וקכ"ח שהן יחד תתל"ב אמה ועם 2048 הן בס"ה 2880 והרי יש כאן ש"פ אמה יותר מבית סאה) ואין תעבדיניה חוץ לעבודתו (פי' שבמשנתנו הבית סאה הוא כולו בין הגפנים, לבד מעבודתו סביב שאינו בחשבון בית סאה ולפ"ז גם בציור דר"ז אין אנו צריכים להוסיף כלום ולכן הן רק 2048 אמה) אשכח חסר ארבע מאות וחמשין ותרתיי (פי' עד בית סאה שהוא 2500 אמה) אין תימר ברוצף כו' [וכמו פלגות כו' אינו מובן לי ויש למחקו כי היתה הגה"ה מן הצד].

הלכה ב

א"ר הונא שמותר להדלותן ע"ג גפנים. — צ"ל: א"ר הונא שאינן נאסרין בתוך ד' אמות (כ"ה גירסת הגר"א וביאור זה שאם זרע בתוך ד' אמות אין הגפנים נאסרין אא"כ זרע בתוך ששה טפחים אבל הזרעים עצמן נאסרין מפני שהן תוך ד' אמות לשאר השורות). **ולא דמייא תמן כו' רצופין ורווחן אין עליהן שכונת קברות ברם הכא כו'**. — צ"ל: רצופין ורווחן אין עליהן שכונת קברות (פי' מאחר שנקברו מתחילה רצופין לא נקברו אלא לשעה על דעת לפנותן) מה פליגין כשבא ומצאן רצופין (פי' ואינו ידוע אם נקברו תחלה רצופין או לא) ר"ש אומר אומר אני גל נפל עליהן ורצפן (פי' שנפל גל על הרבה אנשים חיים ונהרגו במקומן והרי אין זה שכונת קברות, והא דלא אמר ר"ש שקברן רצופין מפני שאין זה שכיח כל כך כמו גל) ורבנן אמרין מרווחין היו ורצפן ברם הכא מרווחין ורצפן במחלוקת רצופין ורווחן דברי הכל (ובזה נגמרה הלכה זו).

הלכה ג

[השלמות: **שומרה שבכרם**. נראה ש"שומרה" הוא בית קטן עשויה מעפר והשומר עומד בתוכה, וכעין זה בערוך ערך שמר ב' ורש"י עירובין כ"ג א'.]

[השלמות: **נותנין לה עבודתה**. פי' בין מבפנים על קרקע הגת אם הגת רחב ובין מבחוץ אם הגת צר ור"י פליג על מבפנים.]

עד שיהא מבריק כדי הוא ועבודתו כו'. — צ"ל: עד שיהא מפסיק כדי כו' בחריץ מפסיק כדי הוא ועבודתו.

פחות מיכן אסור דלכן מה אנן אמרין עשרה אסור תשעה לכ"ש. — צ"ל: דלכן מה אנן אמרין מותר ולמה לא תנינן תשעה אם תשעה מותר עשרה לכ"ש.

צריך שיהא שם ג' טפחים עפר מלמעלן. — פי' שיהא קרקעה מבפנים גבוה ג' טפחים בשומירה זו (ושומירה היא בית קטן עשוי מעפר והשומר יושב בתוכה ומשמר, וכעין זה בערוך ערך שמר ב' וברש"י עירובין כ"ג א').

מג' ועד ד' היא מתניתא פחות מג' כסתום (פי' דהא דתנן גפן שהיא נטועה בגת או בנקע נותנין לה עבודתה כו' וענין זה שאם רוצה לזרוע בתוך הגת או הנקע מרחיק ששה טפחים וזורע ור' יוסי חולק ואוסר לזרוע בתוך גת ונקע אא"כ רחב ארבע אמות, ואם רוצה לזרוע למעלה על עובי כותל הגת והנקע מרחיק ג"כ ששה טפחים ואח"כ זורע וגם זה בכלל "נותנין לה עבודתה" דתנן הכא; אבל בזה גם ר' יוסי מודה, שאינו חולק על ת"ק אלא אם רוצה לזרוע בתוך הנקע והגת למטה כדמשמע מלשונו "לא יביא זרע לשם" ותניא בתוספתא פ"ג גפן שנטועה בנקע עמוק עשרה ורוחב ארבעה נותנין לה

עבודתה למטה פחות מכאן נותנין לה עבודתה למעלה ע"כ וביאור זה שאם הגפן עומד במקום עשרה ורוחב ד' טפחים ה"ז מקום חשוב לעצמו ואם רוצה לזרוע למטה מרחיק כדי עבודה ששה טפחים אם יש שם מקום ארוך וזורע אבל למעלה על עובי הכותל יכול לזרוע בלי שום הרחק כל עיקר כאלו גדר מפסיק ביניהן ואם אין בנקע גובה יו"ד טפחים או שאין רוחבו ד' טפחים אם רוצה לזרוע למעלה צריך להרחיק כדי עבודה, והתלמוד מבאר דין זה שאם אין הנקע רחב שלשה טפחים הרי הוא כסתום ורואין את הגפן כאלו עומדת אצל הכותל ומודד ששה טפחים מתחלת הכותל ואין מצרפין במדה זו את האויר שבין הכותל לגפן) מג' ועד ד' משלים (פי' שמודד את האויר שבין הגפן לכותל ומשלים למעלה עד ששה טפחים וזורע) ארבעה זורע מיד (פי' דהוי כמו גדר וכמו שנתבאר).

הלכה ז

האירוס והקיסום ושושנת המלך וכל מין זרעים כלאים בכרם. — גם הגר"א בש"א גורס כן אבל בסדר המשנה שבבבלי ובמשניות הנוסח "אינם כלאים בכרם", וכן בתוספתא פ"ג: ושושנת המלך מין זרעים ואינם כלאים בכרם, וכ"ה דעת הרמב"ם בפ"ה ה"ג וה"ו מכלאים וכן דעת הראב"ד שם הי"ט וכן עיקר; והטעם מפני שמינים אלו אינן מגדלים פירות הנאכלים לאדם או לבהמה והרי הן כזרעים שאין מקיימין כמותן ואינם כלאים בכרם וה"נ איתא למעלה פ"א ה"א: "דבר שאינו אוכל הוינן מטעי ומתני כלאים", וכ"כ בתויו"ט כאן ע"ש.

הצלף בש"א כלאים בכרם ואינם כלאים בזרעים. — צ"ל: כלאים בכרם וכלאים בזרעים (פי' דב"ש מספקא להו בצלף אם מין אילן הוא או מין זרע לפיכך הולכין בו בכל דבר לחומרא וכן איתא לקמן פ"ח ה"ה דצלף באילן לב"ש הוא ספק וכ"ה בבבלי ברכות ל"ו א').

פרק ו

הלכה א

[השלמות: **נותנין לו עבודתו ד"א.** — פי' כנגד הגדר אבל מן הצד, מרחיק ו' טפחים.] **מהו לזרוע בינתיים כמכוונות הן כו'.** — צ"ל: מהו לזרוע בינתיים (פי' בין גפני הערים בהרחק ששה טפחים מכל גפן) ככרם הן (פי' שדין עריס ככרם שהרי נותנין לעריס כדי עבודה ד' אמות ככרם) ואת אמר מותר ליזרע בינתיים ר' יוחנן אמר בעריס כו' (ומה שבינתיים מיותר ונשתרבב מלמעלה פ"ג ה"ז וגם הנוסח נשתבש כאן בהוספה זו).

בין כמ"ד מעיקר הגפנים מושחין בין כמ"ד מעיקר הגדר מושחין מה ביניהון א"ר יונה תיפתר כו'. — יש להגיה ולתקן הגירסא וכצ"ל: מה ביניהון היו שם שתי אמות מ"ד מעיקר הגדר מושחין אינו אסור שתי אמות מ"ד מעיקר הגפנים מושחין אסור עד שתי אמות אחרות (כ"ה גירסת הראב"ד בפ"ח ה"ג מכלאים) ר' יונה בעי היו הכרתין נתונים מקצתן תוך ד' אמות ומקצתן חוץ לד' אמות מ"ד מעיקר הגפנים מושחין ניחא ומ"ד מעיקר הגדר מושחין עד מקום שהחוט כלה אסור והשאר מותר (פי' שבין הגפנים שחוץ לחוט מותר לזרוע בהרחק של ששה טפחים או שאין חולקין את העריס ומאחר שבין הגפנים שבפנים אין זורעין ה"נ בין הגפנים שבחוץ) א"ר יוחנן ר' יוסי כו'.

על גנה קטנה שהיא מוקפת עריס (פי' שהגפנים נטועים בתוך הגנה בד' זויות) אם יש בה מלא בוצר וסלו מיכן כו' (פי' דמלא בוצר וסלו הן שתי אמות כמבואר למטה וא"כ יש בתוך העריס אויר מלא רוחב ד' אמות ונותנין לעריס כדי עבודה ששה טפחים מכאן וששה טפחים מכאן וזורע את המותר).

והכין ר' יוחנן בן נורי דהכא. — צ"ל: ואהן (פי' וזה) ריב"נ דהכא (כן הוא בפירוש ראב"ד עדיות שם). |

ר' יהודה בשם רב הלכה כר"ע. — פי' דרב פוסק בחו"ל שהוא מקומו של רב כר"ע לקולא, וכן לעיל סופ"ד דפסק ר' חייא בר אשי בשם רב הלכה כר"מ ור"ש לקולא, היינו ג"כ בחו"ל דוקא ור' יעקב בר אידי כאן נתן כלל ואמר דלאו דוקא בשני מקומות אלו בלבד הלכה כדברי המיקל בחו"ל, אלא בכל מקום הלכה כמיקל בחו"ל, ובזה מיושב מה שפקפק בשנות אליהו כאן ע"ש.

הלכה ב

רשב"ג ר' יונתן בשם ר' ליעזר הגומם כו'. —צ"ל: בשם ר' ליעזר בן יעקב הגומם כו' מפני מראית העין. דברי חכמים? עד שיגום מן הארץ (וכ"ה בשביעית סופ"א ומוסב גם על דברי ר"ש שם ע"ש.

ר' חסדא אמר במודד לכסן (פי' דהא דתנן בזורק ד"א בכותל למטה מעשרה טפחים ה"ז חייב היינו אע"פ שאין ד' אמות שלמות ממקום שעמד וזרק עד הכותל אלא שיש ממקום שזרק עד המקום שבו זרק בהכותל ד' אמות באלכסון כגון שזרק מסמוך לקרקע ד' טפחים והגיע לכותל במקום שהוא גבוה מן הארץ ט' טפחים ואם היה האלכסון ד' אמות אף שלמטה בארץ פחות מד' אמות ה"ז חייב) ואין סופה לירד (פי' למטה בארץ ויהא צריך למדוד ד' אמות בארץ ולא באלכסון).

הלכה ג

חזקיה אמר משלשה ועד ארבעה היא מתניתא פחות משלשה כסתום (פי' דהא דתנן במשנה ה' בסדן שבו קורות הרבה שר' יהושע אמר תחת הקורה הזאת אסור והשאר מותר אם אין בין קורה לקורה ג' טפחים כקורה אחת הן וכולן אסורין) מג' ועד ד' משלים (פי' שאם יש בין קורה לקורה מג' טפחים ועד ד' ה"ז צריך להרחיק ששה טפחים מן הקורה הזאת ומשלים בעובי הקורה הסמוכה עד ששה וזורע תחת השאר וכ"ש תחת יתר הקורות ובאופן זה הן דברי ר' יהושע והא דאמר והשאר מותר היינו אחר שהשלים עד ששה בקורה הסמוכה) ארבעה נחת הוא לה (פי' שמאחר שיש בין קורה לקורה אויר ד' טפחים שהוא מקום חשוב לעצמו ה"ז מותר לזרוע מיד תחת שאר הקורות בלי שום הרחקה כלל ובאופן זה לא היה ר' ישמעאל מסתפק וכעין זה יש לעיל פ"ה ה"ד) עד היכן (פי' עד כמה הוא אסור להביא זרע תחת המותר בקורה אחת או אפי' בשאר קורות אם הן סמוכות לה בתוך שלשה) כו' עד ארבע אמות (פי' אבל יותר מכאן אינו בטל ע"ג גפן ומותר לזרוע תחתיה) כו'[1]. אם היו שתי פיפורות מותר (פי' דאע"פ דב' קורות סמוכות זו לזו בתוך ג' דינן כקורה אחת ושתיהן אסורות היינו מפני ששתיהן יוצאות מסדן אחד אבל שתי אפיפורות אפי' סמוכות זו לזו בתוך ג' וגפן מודלית על אחת מהן מותר להביא זרע תחת השנית).

א"ר חיננא ותני ופליג אם היה דרכו לפסע כו'. —צ"ל: א"ר חיננא אם היה דרכו לפסע אסור (פי' דהא דתנן תחת קורה זו אסור והשאר מותר היינו בשאין ענפיהן מתערבין יחד אבל אם היו הענפים מגיעין מקורה אחת לחברתה כקורה אחת הן ואסורין) ותני כן (תוספתא פ"ד) רשב"א אומר אם היה מפסיע בין קורה לחברתה הרי הן כקורה אחת (כ"ה בתוספתא שם).

צרור עולם צריך חיתוך צרור שעה אינו צריך חיתוך. — פי' אפי' תימא כתנא המחליף והיינו טעמא דצרור עולם דרכו לחתך כל קצות החמת סביב כדי שיהיה שוה ויפה וזה גמר מלאכתו וכל זמן שלא גמר מלאכתו ה"ז טהור אבל צרור שעה אין דרכו לחתכו סביב ולכך טמא מיד שאינו חסר עוד מלאכה.

הלכה ד

לית הדא פליגא על ר"ז דר"ז אמר כו' (פי' דהא דתנן במ"ז בפיסקי עריס שאם יש שם שמונה אמות לא יביא זרע לשם פליג על ר"ז דלדידיה איך אפשר שלא יהיה שם אלא ח'

[1] ובמקום מה שאיתא לפנינו "ר' אחא ר' חיננה בשם רשב"ל עד שש אמות" העתיק הר"ש בפ"ז מ"ג "עד ששה טפחים", ונוסחא משובשת נזדמנה לו.

אמות דהא בין גפן לגפן אינו פחות מד' אמות וכיון שנחרבה גפן אחת בינתיים הרי יש כאן שתי ביניים שהן ח' אמות ועוד מקום הגפן כל שהוא וא"כ יש כאן ח' אמות וכ"ש) פתר לה שמונה אמות וכל שהוא (פי' הא דתנן ח' אמות לא יביא זרע לשם היינו שיש שם שמונה אמות וכל שהוא ובמשהוא לא דק) ולמה לא תניתה כו' ועוד טפח (פי' וה"נ ח' אמות ועוד דפסקי עריס היינו ח' אמות וטפח וכ"ה בתוספתא פ"ד) וההן ריבה ציבחר (פי' דהא דאמרינן דח' אמות דהכא לא דק היינו שהוא ח' אמות ומשהו יותר ואילו שנינו ברישא "אם יש שם שמונה אמות ועוד לא יביא זרע לשם", היינו אומרין דהיינו שמונה אמות וטפח וגם לא היה יכול לשנות בסיפא "שמונה אמות ועוד" ואפי' היה שונה ברישא שמונה אמות ומשהו יש לטעות ולומר דמשהו היינו טפח ולפ"ז "ועוד" היינו יותר מטפח) כו'.

והוא שיהא בקרן זוית ארבעה טפחים כדי מקום. — פי' הא דתנן במשנה ח' עריס שהוא יוצא מן הכותל מתוך קרן וכלה כו' שביאורו שהיו שם שתי מחיצות מצד מזרח ומצד דרום (כצורה זו) ואצל המחיצה הדרומית נטועות ה' גפנים כדין עריס אם הגפן החמישית העומדת סמוך לקרן רחוקה ממחיצה מזרחית יותר מששה טפחים נותנין לו לעריס זה בקרן זוית ששה טפחים מן הגפן החמישית כדי עבודה וזורע השאר באורך המחיצה הדרומית וכן בצד מזרח כאילו לא היתה אלא מחיצה דרומית בלבד ואם אין שם אלא ששה טפחים מן הגפן החמישית שבקרן עד מחיצה מזרחית אסור לזרוע בקרן זה כנגד מחיצה דרומית וכנגד מחיצה מזרחית עד שירחיק ששה טפחים מן הגפנים ולצפון והשאר מן המחיצה המזרחית מותר לזרוע ועלה אמרינן הכא והוא שיש בין גפן חמישית למחיצה מזרחית ארבעה טפחים כדי מקום, אבל אם אין שם ד' טפחים צריך להרחיק מן הגפנים לצד צפון ד' אמות ואח"כ מותר לזרוע לצד מחיצה מזרחית שדין מחיצה זו כמו נגד העריס שמרחיק ד' אמות.

שמעון בר בא בשם ר' יוחנן עד מקום שהוא נקמן. — צ"ל: עד מקום שהוא נקמז (ופירוש "נקמז" כמו נקמץ ונכווץ כמו בעירובין פ"ה ה"ג [כ"ב רע"ד] "ולא יתר שהוא נקמז ומפסיד" וע' מ"ש שם ובשבת סופי"ז; ודברי ר' יוחנן נאמרו על הא דתנן במשנה ט' הפרח היוצא מן העריס כו' כנגדו אסור, ואמר ר' יוחנן שמודדין את הפרח כמו שהוא נכווץ ואע"פ שאם היו מושכין ומותחין את עלי הפרח היו מתארכין ומתגדלין אין לך אלא כמו שנראה עתה לפנינו).

פרק ז

הלכה א

אית לך מימר מחרישה מהלכת מן הצד. —צ"ל: אית לך מימר מחרישה אינה מהלכת מן הצד (פי' בתמיה דודאי דרך המחרישה להלוך באלכסון).

הדא דתימר בהדין צלמא ברם כו'. — צ"ל: בהדין צונמא (פי' קרקע קשה כסלע וכן בב"ב רפ"ב תני בצונם מותר) ברם בהדין רכיכא מתפתחת היא (וכעין זה העתיק הב"י ביו"ד סימן רצ"ה).

והאי כשאין הראשון נראית כו'. — צ"ל: הדא דתימר בשאין הראשין נראים אבל אם היו הראשין נראים נותן ששה טפחים כו' (פי' דהא דתנן המבריך את הגפן אם אין עפר ע"ג ג' טפחים לא יביא זרע עליה אבל אם יש ע"ג ג' טפחים מותר לזרוע עליה היינו דוקא בשאין ראש הענף שהבריך נראה לחוץ אלא כולו מכוסה בעפר ואע"פ שמצד אחד הענף מחובר לעץ והוא נראה מ"מ ניכר לעין שאינו אלא ענף מגפן אחרת רחוקה מכאן ואינו גפן לעצמה אבל אם ראש הענף נראה מתוך העפר לחוץ כגפן אחרת היא נראית וצריך להרחיק ממנה ששה טפחים).

הלכה ב

הדא אמרה כרם גדול שנטעו ח' על ח' אין לו מחול כו' ט"ז על ט"ז כו'. — צ"ל: כרם גדול שנטעו שמונה על שמונה עד מטע ט"ז על ט"ז אין לו מחול אין תימר יש לו תוכו אסור ואינו מקדש (פי' כר' לעזר דאמר לעיל פ"ד ה"ח ופ"ה ה"ה דמשמונה ועד ט"ז אסור ואינו מקדש יותר מששה טפחים) חוצה לו לא כל שכן (פי' וכיון שאינו מקדש חוצה לו אינו מחול).

הלכה ג

רשב"ל אמר קנסיה דר"מ ועבד עובדא דכוותיה מן הדא המסכך כו'. — יש להחליף הגירסא וכצ"ל: רשב"ל אמר קנסיה דר"מ מן הדא המסכך כו' ר' יעקב בר אחא בשם ר' אבונא המחזיק בו כנושא שכיר (פי' מאחר שמחזיקין אותו ליודע במטבעות ושואלין בעצתו ה"ז נהנה וכנושא שכיר הוא) רשב"ל אמר קנסא דר"מ ועביד עובדא דכוותיה (פי' בתמיה דהרי חכמים חולקין על ר"מ ולמה עשה כיחיד) ריבר"ב לא אמר כן כו'.

אבל המסכך את גפנו של חבירו ע"ג תבואתו כל עמא מודין שהאוסר נאסר. — פי' דמאחר שהתבואה נאסרת מפני שיכול לאסור את שלו בסיכוך הגפנים של חבירו על תבואתו לפיכך גם הגפנים האוסרין נאסרין, אבל במסכך גפנו ע"ג תבואתו של חבירו

למ"ד אין אדם אוסר דבר שאינו שלו שאין התבואה נאסרת גם גפנו אינה נאסרת לר' לעזר כיון שאין דבר מסכך על הגפנים מלמעלה אלא שר' יוחנן אוסר את הגפנים משום קנס.

הלכה ד

[השלמות: **האנס שזרע כו'**. — פי' דוקא אנס צריך להוסיף שליש מפני שהיה נראה שהשדה של האנס, אבל אחר שזרע את שדהו קוצר כדרכו ואינו מוסיף כלום.]

פרק ח

הלכה א

על דעתיה דר' יונתן כתיב שדך לא תזרע כלאים לאיזה דבר נאמר לא תזרע כרמך כלאים כהיא דא"ר הילא כו'. — צ"ל: על דעתיה דר' יונתן לאי זה דבר נאמר לא תזרע כרמך כלאים (פי' דלדידיה מלת "כלאים" מיותרת משא"כ לר' יאשיה דצריכה לרבות שני מינין דוקא כמבואר לעיל) כהיא דא"ר הילא כו' (ומה שבינתיים מיותר ונשתרבב מלמעלה).

מה עביד לה ר' יוחנן שני דברים הן ושני דברים יצאו מן הכלל חולקין. — צ"ל: ושני דברים יצאו מן הכלל אינן חולקין (פי, שיהא חייב על כל אחד ואחד) ולית ליה לר"א שאינן חולקין אית ליה לחלוק כו' (וע' בסנהדרין פ"ז ה"ה [כ"ד ג'] נוסח אחר בזה).

על דעתיה דר' יוחנן מותר לחפור כו'. — העיקר כגירסת ק"ע בשבת פ"ז ע"ש ובספרא ר"פ בהר מפורש דמותר לחפור בורות שיחין ומערות.

אית תניי תני שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמור כרמך אית תניי כו'. — צ"ל: אית תניי תני (פי' דמסיים בסוף הברייתא שלמעלה: יכול יהא לוקה על התוספת) תלמוד לומר שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמור כרמך אית תניי תני (פי' ג"כ בסיום ברייתא הנ"ל) ת"ל שדך לא תזרע כו' ושש שנים תזמור כרמך מסייעא ל ר' לעזר (פי' דמוכיח מן הכתוב דכל שש שנים כולן מותר לזרוע ואפי' בשני פרקים) מ"ד שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור מסייעא לר' יוחנן (פי' דמוכיח מן הכתוב שאינו אסור אלא זריעה וזמירה בלבד ולא חרישה) מתני' פליגא על ר' לעזר כו'.

ר' זעירא בר חייה בר אשי בשם כהנא. — צ"ל: ר' זעירא רב חייא בר אשי כו' (וכ"ה הנוסח בסנהדרין פ"ז ה"ה [כ"ד ג']).

הלכה ב

תמן לדעתה היא מהלכת. — פי' שהרי הוא עומד מרחוק ואינה יריאה ממנו.

הלכה ג

ר' יצחק בר נחמן בשם ר' הושעיה הלכה כדברי התלמיד. — ע' היטב בבלי כתובות קי"א ב'.

מודים חכמים לר' יהודה בסוס בן סוס בן חמור עם חמור בן חמור כו'. — צ"ל: מודים חכמים לר"י בסוס בן סוס עם סוס בן חמור (פי' בסוס בן חמור נדמה כגון שחמור ילדה מין סוס מעצמה ולא מחמת כלאים) וחמור בן חמור עם חמור בן סוס (פי' ג"כ בנדמה) שאסור (פי' דאע"ג דס"ל לרבנן כל מין פרדות אחד מ"מ הכא לא אמרינן כל מין בצורת סוס או כל צורת חמור אחד והטעם משום שאין אבותיהן שוין דאחד בא מסוס והשני מחמור, ובתוספתא פ"ה תניא דנדמה מותר עם אמו דהולכין אחר המין שממנו נולד ואין הולכין אחד הצורה ולהפך כאן אע"פ שצורה אחת הן מאחד שמשני מינים באו אסורין זה עם זה) ר' חגיי ר' זעירא בשם ר' איסי בני עזים ובני רחלים אסורים זה עם זה דלא כן מה נן אמרין מותרים זה עם זה אלא עז בן עז עם עז בן רחל ורחל בן רחל עם רחל בן עז (פי' כולם בנדמה).

הלכה ד

ייסי ערקי [אמר] בר נש דטור הוא והוא חיי מן טיבורייה כו'. — יפה כתב בספר התורה והמצוה (פ' שמיני סימן ק"ג) שזה מין ממיני הקופים ועיקר חיותו בטבורו. אבל אינו מחובר בארץ כ"ש הר"ש מפי השמועה שאינה נכונה וגם אינו מן החיות הטורפות שהרי מבואר במדרש קהלת (פ"ו אות י"ב) שמנהג בני אדם לגדלו בבית שכן איתא שם "כי יש דברים מרבים הבל כגון מגדלי קופות וחתולות וחולדות הסנאין ואדני שדה וכלב הים". **הירודות והנעמיות הרי הן כעוף לכל דבר**. — כפי הנודע ירודות ונעמיות בלשון ארמית הן תנים ובנות יענה בלה"ק, ובירושלמי כאן מבואר דירוד הוא מין עוף וכפרש"י בסנהדרין נ"ט ב' וכ"כ בחות יאיר סימן קנ"ב דתנין הוא שם עוף אכזרי ארסי (ולהוציא מפרש"י ישעיה ל"ד י"ג שהוא מין חיה רעה וגם יש ממפרשי המקרא שכתבו שהוא מין נחש), ואולם לא הודיעו לנו איזה עוף הוא, ואשער שהוא עטלף שבעופות (ויקרא י"א י"ט) שהרי כתיב (באיכה ד' ג') גם תנים חלצו שד היניקו גוריהן, ומבואר שהתנים הן מין עוף המעיק ושיש לו דדים ואין בכל העופות מין כזה חוץ מעטלף וכדאיתא בבכורות (ז' ב') וכל המטיל ביצים מלקט חוץ מעטלף שאע"פ שמטיל ביצים מיניק ובפרש"י שם שהוא קילבא שוריץ דומה לעכבר ויש לו כנפים ע"כ והוא מכונה בלשון לעז עכבר הפורח, ומין זה מצוי בחורבות ובמקומות האפלים ואינו סובל את אור השמש ולכן אינו יוצא מקנו אלא בלילה וכמו שאמרו בבבלי (סנהדרין צ"ח ב) א"ל תרנגול לעטלף

אני מצפה לאורה שאורה שלי הוא ואתה למה לך אורה ופרש"י עטלף קלבא שוריץ בלעז ואין לה עינים (ופלא שבפה"ת ויקרא י"א י"ח כתב רש"י על תנשמת שהיא קלבא שוריץ וכ"כ בחולין פ"ג א' ויותר פלא שבשבת ע"ח א' ד"ה דמא כתב רש"י דעטלף היא שקורין טלפא שהרי בויקרא שם וכן בחולין שם פרש"י דתנשמת שבשרצים היא טלפא אבל עטלף הוא מין עוף וכמו שנתבאר). ומכונה עוף זה בשם עטלף מחובר משתי מלות עט־אפל דהיינו שמעופף באפלה ומאפל נעשה לף (וכ"ש בערוך ערך אגן ה' שיש הרבה דברים הפוכים); ונקרא גם כן תנים מפני שדרכו לצעוק וקולו כילד בוכה מלשון (שופטים י"א מ') לתנות לבת יפתח, ובלשון ארמית נקרא ירוד הוא ג"כ מענין זה כדכתיב (תהלים נ"ה ג') אריד בשיחי וכתיב (מיכה א' ח') אעשה מספד כתנים. ותנים הוא שם רבים וביחיד יש לומר "תן" כמו מן גנים גן, אבל מתנינים לשון רבים יאמרו בלשון יחיד "תנין" ותרגומן תניניא תנינא, ופעם אחת נמצא תנים במקום תנין (יחזקאל כ"ט ג') ולכך תרגום יונתן שם תנינא דהיינו תרגום תנין והוא מין דג שיש לו קשקשים כפי הנראה ביחזקאל שם.

והטעם שהוצרכו לפרש פה שהירודות והנעמיות דינן כעוף הוא מפני שכנפי העטלף אינם ככנפי שאר העופות כי גם שתי כנפיו של העטלף כמו שתי רגלים הנה באשר שיש בכל כנף כמו ה' אצבעות וגם יש בה כמו אצבע גודל עם ציפורן גדולה ויש בין כל שתי אצבעות עור רחב כהעור אשר בין האצבעות שברגלי האווז וגם אין בכנפי העטלף שום נוצה ושער וכשעטלף עומד הוא סמוך גם על כנפיו כאילו עומד על ארבע רגליו, וגם נודע כי הנעמיות אינן יכולות לעוף באויר כשאר העופות ולפיכך צריכין היו להודיענו שגם הירודות והנעמיות דינן כשאר העוף.

ששה ספקות הן כו'. — בבבלי מנחות ס"ג א' יש עוד ספק מרחשת לב"ש ונשמט בירושלמי כאן.

פרק ט

הלכה א

ר' ניחא בר סבה ר' יוחנן בשם ר' זעירא. — צ"ל: ר' ניחא בר סבה ר' יונה בשם ר' זעירא (כ"ה באור זרוע ח"א סימן רצ"ב וכן העתיק בר"ש כאן ונעלם זה מס' דורות הראשונים ח"ב בבל וא"י פ"ז).

מה שני תולעת דבר שיש בו רוח חיים אף כל כו'. — פי' דתולעת שני היא מן התולע שבהרים (תוספתא סופ"ט) וארגמן נצבע מדם מין צפרדע שבים (שמכונה בלעז פורפור

שנעקקע) והמלכים הקדמונים היו לובשין בגדים הצבועים בצבע זה וגם בימינו עוד ילבשו האפיפיורים בגדי ארגמן, וע' בקופת הרוכלים לבעל תפארת ישראל ראש סדר מועד סימן ג'.

ר' הלל בי ר' וולס היה לו בגד בל' ריבוא דינר ויהביה לרבי ומצא בו כלאים כו'. — צ"ל: ויהביה לרבי והוה עליה עד דהוא מברך ומצא בו כלאים ושרפו (ע' בבלי גיטין נ"ט א') ר' מנא היה לו בגד בל' ריבוא דינר ומצא בו כלאים ויהביה לר' חייה בר אדא א"ל זבניה למית א"ר חגיי ר' שמואל כו' מייתי מאנא מבי קצרא (פי' שדרכן היה לתפור ב' בגדים יחד אפי' בכלאים, ע' פרה פי"ב מ"ט, ואפשר ג"כ שהכובס היה גוי) ומייתב עליה עשרה חייטין (פי' שהחייט בקי בחוטי צמר ופשתן והוא חשש שמא נשארו בהן מקצת חוטים מהכלאים) ומפשפשין ליה.

אילין פליגין על דרב ולית להון קיום. — פי' שמשניות ובריתות אלו א"א ליישבן אליבא דרב (ולכן אין הלכה כמותו); וכעין זה בערלה פ"ג סה"א [ס"ג א'] "חגיי קשתיה חגיי קיימה" וע' סוכה פ"ד ה"ה [נ"ד ג'] "קיימה ר' אבודמי נחותה" והרבה כיוצא בהם, וכן הפירוש בכ"מ ע' חגיגה פ"ב מה"ו [ע"ח רע"ג] הדא פליגא על רשב"ל ולית לה קיום וע' יבמות פ"ג סה"א וגיטין פ"ז ה"א והוריות פ"א ה"א ונדה פ"ג ה"ב. וראה ברא"ש שבת פכ"ב סימן ט' ובק"נ שם אות ת'.

ומ"ד מותר כההיא דא"ר זעירא גדול כבוד הרבים שהוא דוחה כו'. — פי' ואפי' ל"ת של תורה דוחה כמבואר בברכות פ"ג סה"א ודלא כהג' הגר"א.

הלכה ב

יהב מפה על מנוי ואינו אסור משום כלאים דלא ינבלון מאנוי. — פי' דהא דתנן במשנה ד' לא יתן המרדעת על כתיפו כדי להוציא עליה את הזבל הטעם הוא מפני שמכוין שלא יטנף את גופו ודלא כ"ש בתוספות רעק"א שם דמכוון שלא יטנף את בגדיו בזבל דאי הכי מישרא שרי כדמשמע הכא, וכן בריש פירקין אמרו אין לי אלא דבר שהוא מהנה את הגוף. ועוד י"ל שדרך ליתן מרדעת על הכתף כדי שלא ירגיש קושי הקופה שבה מוציאין את הזבל (ע' שביעית רפ"ג) והרי זה הנאת הגוף.

א"ר יונה לר' בא ולמה לא א"ל מלא מסלקתה כו'. — צ"ל: ולמה לא אמר לך מילה מסלקתא (פי' למה לא אמר לך ר' בון בר חייא דבר שאין עליו תשובה) אלו אמר לך בלא כך אינה אסורה בהנייה (פי' דמטפחת של ס"ת אסורה בהנייה) מה הוה לך מימור ליה.

הלכה ג

חיוורין חפיתין. — פי' "חפיתין מצומצמין" (כן מוכח במדרש שמואל רפכ"א) דכשיקום בבגדיו יוכל ללך בהן.

ואזל קלא דקרעון לגו פפתה. — בכתובות פי"ב ה"ג [ל"ה א'] הנוסח "לגו פתתה" ובשניהם ט"ס וצ"ל במלה אחת "לגובבתה" וכ"ה במדרש קהלת פ"ט אות יו"ד וגובבתה היא גת החפר הסמוכה לציפורין וכן אמרו בב"ר סו"פ צ"ח דגת החפר היא גובבתא דציפורין, ובסנהדרין סופ"ח מטייל הוינא באילין גופתא דציפורין נראה שהיא גובבתא דציפורין (וע' מ"ש בשביעית פ"ו ה"א) שוב מצאתי בספר תבואות הארץ פ"ג דף קי"ד (מדפוס ירושלים) שגם הוא כתב כן.

[השלמות: **חד זמן חמי גו בני כו'**. — ע' נוסח אחר בזה בבבלי קידושין ל"ג א'.]

ארץ שמתיה חיין תחילה לימות המשיח כו'. — שמתי א"י יחיו בתחילת ימות המשיח שיאריכו כמה שנים (ע' בבלי סנהדרין צ"ט א') ויאכלו שני משיח (כלשון ב"ר פצ"ו) אבל מתי חו"ל לא יחיו עד שיתחדש העולם הבא ואז יהיה יום הדין הגדול ולבסוף מסקינן דגם צדיקי חו"ל יתגלגלו במחילות לא"י ושם יחיו בתחילת ימות המשיח ובעוה"ב יהיה תחיית המתים לכל אדם, ואמרו בתנא דבי אליהו רבה פ"ה תחיית המתים להקב"ה לימות בן דוד כדי ליתן שכר לאוהביו וליראיו וכן תחיית המתים להקב"ה לעוה"ב כדי ליתן דין וחשבון.

ז' ימים סובבין את ארץ ישראל ימא רבא כו'. — ע' בבלי ב"ב (ע"ד ב') ז' ימים אלו בשינוי שמות והעיקר כנוסח הירושלמי (וע' בד"ס ב"ב שם), והנה מצינו עוד בדה"י (ב' ב' ט"ו) ים יפו (ונזכר ים יפו גם בספרי ברכה פיסקא שנ"ד) וכן ים פלשתים (שמות כ"ג ל"א) וכן ים האחרון (דברים ל"ד ב'), ושלשתם הם כינויים לים הגדול (ור' בחיי כתב בשמות י"ד י"א דים האחרון הוא ים סוף וזה פלא). ויש עוד ים הקדמוני (יואל ב' כ') וכן ים הערבה (דברים ג' י"ז) ושניהם הם כינויים לים המלח שהוא במזרח א"י וכתיב (דברים שם) ים הערבה ים המלח. וע' ירושלמי שקלים פ"ו ה"ד וכן בתוספתא סוכה פ"ג שדרשו הערבה זה ימה של טבריא נראה דבין ים המלח ובין ים טבריא. מכונים ים הערבה (ותמוהין דברי רשב"ם ר"פ דברים שכתב דים הערבה הוא ים סוף). ויש עוד (ביהושע י"א ה') מי מרום והוא נהר גדול סמוך לצפת והוא ימא דסמכו וע' שקלים שם דימא דסמכו הן מים מתוקים, וים כנרת (במדבר ל"א י"א) ובלשון ארמית ים גנוסר והוא עצמו ים של טבריא כי הים הזה סמוך לטבריא אבל ים סוף לא נמנה בין הימים שסובבין את א"י מפני שלא מנו כאן אלא הימים הסובבין את גבולי א"י שנחלקה למטות בני ישראל בפ' מסעי ואין

ים סוף נוגע בגבולים הללו אלא שהוא הגבול המובטח לעתיד לבוא (בשמות כ"ג ל"א), אלא שראיתי בדרשה לר' סעדיה גאון שנעתקה מלשון ערבית (וויען תרכ"ח) על עשרת הדברות שכתב בדבור ד' ז' ימים ברא הקב"ה ומכלם בחר את ים סוף (ולשונו בערבית "קלזם" וביאר המתרגם שארץ סוץ הסמוכה לים סוף מכונה בלשון יונית "קלזם") כו' ובו הראיתי לעמי את מופתי ע"כ ואיני יודע מקור לזה ובפר"א פי"ח מצאנו בלשון אחר ז' ימים ברא הקב"ה ומכלם לא בחר אלא ים כנרת.

ר' ברקיריא ור' לעזר הוון מטיילין באיסטרין כו'. — כפי הנודע היה מקום ר' אלעזר בטבריא שהרי היה תלמיד מובהק לר' יוחנן שהיה יושב בטבריא; וכן ר' זעירא (או ר' זירא בבבלי) שהיה יושב בטבריא (בבלי מ"ק כ"ה ב') התפלל לבל ימות ר' אלעזר בימיו ויפול עליו צרכי צבור (בבלי ב"מ פ"ה א'), וכן מפורש בענין זה בב"ר פצ"ו היו מהלכין בפילי שהוא חוץ לטבריא וכ"ה בתנחומא פ' ויחי סימן ג', ולפ"ז נ"ל להגיה כאן "באיסטדין" בדלי"ת (וכ"ה הנוסח בעין יעקב) ואיצטדין היינו מקום שהאנשים נלחמים עם שוורים כדרך הרומיים באותו זמן ומבואר בעירובין פ"ה ה"א שסמוך לטבריא היה "איצטדין"[2] (ובפסיקתא רבתי פסקא א' אות וי"ו הנוסח "היו מטיילין באילפס" וברור הוא שבמקום "באיצטדין" שנשתבש בפסיקתא נעשה "באילפס" כי בפסיקתא מובא ענין זה כפי סגנון הירושלמי ע"ש). ומזה יש להוכיח שהירושלמי נסתדר בטבריא ושם נודע לכל שהאיצטדין היה חוץ לעיר אבל המדרשות שנסתדרו במקום אחר השמיטו את האיצטדין וכתבו במקומו שם העיר. ומצאנו עוד בפסחים רפ"א דא"ר הונא כד הוינן ערקין באילין בוטיתא דסדרא רבא היו מדליקין עלינו נרות כו' ומבואר בשבת פ"ו ה"ב דף ח' ע"א דסדרא רבא היה בטבריא ומשום שהירושלמי נסתדר בטבריא אמרו סתם "בוטיתא דסדרא רבא" והיה ידוע שזה היה בטבריא; אבל באותו ענין בב"ר פ' ל"א איתא א"ר הונא עריקין הוינן מן קומי גונדא בהדא בוטיטא דטבריא והיו בידינו נרות כו' ומפני שהמדרש נסתדר בעיר אחרת כמו שנתבאר הוכרח לפרש בוטיתא דטבריא. וע' עוד ראייה לזה במגילה פ"ג ה"ב [ע"ד א'] (כ"ש בהערותי שם) ועו"ש פ"א ה"א [ע' ע"א], "הסמוך לכרך והנראה עמו הרי הוא כיוצא בו ר' אייבו בר נגרי בשם ר' חייה בר בא כגון הדא חמתה" ומבואר בבבלי שם ב' ב' דמחמתן לטבריה מיל ובירושלמי כאן סתמו ולא כתבו לאיזה כרך היתה חמתה סמוכה ונראה משום שנסתדר בטבריה והיה זה מפורסם.

[2] וע' בקדמוניות היהודים ספר י"ח פ"ב שאנטיפס בנו של הורדוס שבנה את העיר טבריא בנה בה גם אצטדין.

הלכה ד

מן מה דתני כגון צור וחברותיה קיסרין וחברותיה הדא אמרה בחוף הים שממדינת הים. — צ"ל: הדא אמרה מחוף הים וממדינת הים (פי' שמדינת הים הן המקומות הרחוקין הרבה מא"י משא"כ צור וקיסרין הקרובין לא"י וכן בגיטין פ"א סוה"א משמע דקיסרין אינה ממדינת הים, ומזה מוכח דתרתי קתני מחוף הים וממדינת הים).

אית אתרין דזרבין עמר (כצ"ל) **מן גו** (פי' שבמנעל תפור בפשתן מניחין בתוכו צמר על מקום הפרסה כדי שלא יהא קשה לרגל אבל אין תופרין את הצמר למנעל ולכך אין בו משום כלאים) כהדא דר' זעירא כו' דלא יחוט ליה מסאניה בכיתן אלא ברצועה (פי' שהיה דרכן להדביק את הצמר בדבק להמנעל לכך אסור).

ר' זעירא מפקד לר' אבא בר זבינא. — בראב"ן סימן קט"ז העתיק: בר זמינא (ונכון הוא כי הוא היה תלמיד ר' זעירא [ע' מ"ש לעיל עמ' 16] אבל ר' אבא בר זבינא לא מצינו לו חבר, והיוחסין וסה"ד לא הזכירוהו).

[השלמות: **ויאמר לבר ראשון דלא יחוט כו**'. —פי' בר ראשון הוא שם הרצען שאצלו היה ר' זעירא עושה לו מנעלים ["כך פי' גם פ"מ"]. אבל מצאתי בסי משפחות סופרים ערך ר' אבא בר זמינא שכתב עליו שהיה חייט (שביעית פ"ד ה"ב דף ל"ה סוע"א) ותופר מנעלים וריז צוהו שלא יתפור את המנעלים של בנו הראשון בפשתן רק ברצועות (כלאים פ"ט ה"ה).]

הלכה ו

ר' חנינא אמר עד יחות כל סיטרה. — דברי ר' חנינא נאמרו על הא דתנן בשבת פ"ז מ"ב בין ל"ט מלאכות והתופר שתי תפירות וס"ל לר"ח דכל תפירה ותפירה היא מהולכה והובאה.

עשה שני ראשיה לצד אחד מעתה עד יחות ויסוק כו'. — צ"ל: מעתה עד יחות ויסוק **ויחות ויסוק** (פי' ואין זה בכלל הלשון "עשה שני ראשיה לצד אחד" דהא בהולכה והובאה אחת ג"כ שני ראשיה לצד אחד) והתני רי"א עד שישלש מעתה עד יחות ויסוק ויחות ויסוק ויחות ויסוק (פי' וה"ל לומר עד שישלש כדי שלא נטעה בדבריו) אלא הכין והכין (פי' דשתי תפירות הן הולכה אחת והובאה אחת).